

***Kult maryjny w średniowiecznej liturgii krzyżackiej
na przykładzie śpiewów godzin kanonicznych***

Badacze nie są zgodni, jakie miejsce kult maryjny zajmował w kulturze duchowej Zakonu Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Jedni nadawali mu znaczenie decydujące, inni wskazywali, że nie wyróżniał się niczym charakterystycznym. Celem pracy jest zabranie głosu w tej kwestii, a zawarte w niej analizy są próbą odpowiedzi na pytanie, jakie miejsce w krzyżackiej liturgii godzin kanonicznych zajmowała pobożność maryjna. Zakon Niemiecki, powstały pod koniec XII wieku w Ziemi Świętej, rozprzestrzenił się na większą część Europy i założył swoje państwo w Prusach. Stworzył on też własną liturgiczną tradycję – *ordo*, nazywaną *Notula Dominorum Teutonicorum*. Powstała ona na bazie liturgii dominikańskiej, co widoczne jest w analizowanym materiale, jednak wykazuje wpływy również innych tradycji, z których na pierwsze miejsce wysuwają się zwyczaje ośrodków położonych w Austrii, Czechach, Niemczech, Polsce i Słowacji. Należy zaznaczyć, że obrzędy krzyżackie były używane nie tylko w konwentach zakonnych, ale również w diecezjach państwa pruskiego. W pracy badaniom poddano śpiewy wykonywane w czasie świąt maryjnych oraz kompozycje wykorzystywane jako codzienne albo cotygodniowe wspomnienie ku czci Matki Bożej. Pozwoliło to po raz pierwszy w takim zakresie zestawzić ze sobą chorałowe zabytki krzyżackiej tradycji liturgicznej.

W analizie wzięto pod uwagę księgi rękopiśmienne i ich fragmenty przechowywane w zbiorach bibliotek polskich i zagranicznych, do których należą: Polska Akademia Nauk – Biblioteka Gdańska, Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi w Pelplinie, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Muzeum Diecezjalne w Toruniu, Universitäts- und Landesbibliothek w Darmstademie, Knihovna Národního muzea w Pradze i Bibliothek der Erzabtei St. Peter w Salzburgu. Z uwagi na temat pracy główną uwagę poświęcono księgom zawierającym muzyczne opracowania liturgii godzin kanonicznych: trzynastu antyfonarzom i trzem rękopisom innych typów. W pracy znalazły się również odniesienia do czterech krzyżackich graduałów (jeden z nich podzielony jest na dwie części przechowywane w Gdańsku i Pelplinie) oraz jednej księgi innego rodzaju. Ponadto uwzględniono 292 liturgiczne fragmenty rękopiśmienne z Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz

w Berlinie, które pochodzą z Królewca i potencjalnie związane są z tradycją Zakonu Niemieckiego – analizom poddano te zabytki, które zawierają repertuar maryjny.

Praca podzielona jest na cztery rozdziały. W pierwszym opisano historię tradycji liturgicznej Zakonu Niemieckiego, pokrótce przedstawiono porządek nabożeństw sprawowanych przez krzyżaków oraz krótko scharakteryzowano wspomniane źródła liturgiczno-muzyczne. W rozdziale drugim uwaga skupiła się na problemie maryjnej pobożności w ideologii Zakonu Niemieckiego. Uwypuklono zagadnienia związane z kultem maryjnym w liturgii, które były już przedmiotem prac badawczych, to jest kalendarzem liturgicznym i repertuarem mszalnym. Główną część pracy – rozdział trzeci – wypełnia analiza oficjów maryjnych uroczystości. Do starszych z nich, obchodzonych w Kościele Zachodnim już w momencie formowania się *Notula*, należą Oczyszczenie, Zwiastowanie, Wniebowzięcie i Narodzenie Najświętszej Maryi Panny. W XIV wieku uzupełniono je świętami Poczęcia, Nawiedzenia oraz Ofiarowania w Świątyni. W rozdziale trzecim omówiono również sobotni formularz ku czci Matki Bożej, a także responsorium, które wspomina Współcierpienie Maryi. W ramach poszczególnych podrozdziałów przedstawiono bazę źródłową każdego oficjum, jego charakterystykę uwzględniającą konkordancje z innymi tradycjami Kościoła Łacińskiego oraz zaprezentowano zagadnienia szczególnie ważne dla analizy danego formularza. W ostatnim, czwartym rozdziale, badaniom poddano hymny i antyfony wotywnie, wśród których uwzględniono również dotąd niebadany zbiór maryjnych utworów zawarty w jednym z antyfonarzy diecezji chełmińskiej.

Przeprowadzone badania pozwoliły stwierdzić, że na polu liturgii kult maryjny w Zakonie Niemieckim zdaje się nie wykazywać żadnych cech wyjątkowych na tle innych tradycji. Rozwój maryjnej pobożności w krzyżackiej korporacji uległ zahamowaniu w XV wieku, choć widoczne są oznaki krzewienia kultu maryjnego w niektórych ośrodkach również w późniejszym okresie. Zapisy *Notula* przestrzegane były szczególnie w repertuarze starszych świąt. Z grupy tej wyłączone są śpiewy przeznaczone do wykonywania w dni oktawy Wniebowzięcia – w ramach formularzy tych rękopisy wykazują większą różnorodność. Analizy pozwoliły również zaobserwować, jak wyglądał proces dystrybucji i adaptacji oficjów przeznaczonych na uroczystości wprowadzone w XIV wieku, oraz że wprowadzanie nowych formularzy odbywało się z oporem. Wśród omawianych w pracy utworów można wskazać te,

które rzadko występują w europejskich tradycjach. W badanym repertuarze znajduje się ponadto kilka kompozycji znanych jedynie ze źródeł krzyżackich. Być może w przypadku niektórych z nich mamy do czynienia z twórczością powstałą w kręgach Zakonu Niemieckiego. Badania nad repertuarem maryjnym pozwoliły również podjąć dyskusję nad datowaniem i proveniencją rękopisów i ich fragmentów oraz wskazać na wcześniej nie dostrzegane powiązania pomiędzy niektórymi z nich.